

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมไทย

อาจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์
มนุษยศาสตร์ มช.

๑) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เคยเป็นความสัมพันธ์หลักในสังคมไทย เหตุตั้งนั้นจึงควรเข้าใจความสัมพันธ์ชนิดนี้ให้ดี

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ คือความสัมพันธ์ที่มีลักษณะดังนี้

ก) เป็นความสัมพันธ์ของคนที่ไม่เท่าเทียมกัน... อาจแตกต่างกันทางเศรษฐกิจ หรือสถานภาพทางสังคม หรือมาจากกำเนิดที่สูงต่ำต่างกัน หรืออำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในด้านอื่นๆ

ความแตกต่างเหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน ในสังคมไทยโบราณอาจสัมพันธ์กันมากหน่อย เช่นเกิดในตระกูลผู้ดีก็มักได้รับราชการกินตำแหน่งสูง แล้วก็เอาอำนาจที่มากับตำแหน่งหรือ"อำนาจทางการเมือง"ไปใช้หาโภคทรัพย์จนมั่งมี และในทางตรงกันข้าม คนที่เกิดในตระกูลชาวนาสามัญชนก็จะได้โอกาสที่จะทำให้มีสถานภาพทางสังคมหรือการเมืองได้สูง

เราอาจพูดอีกอย่างหนึ่งได้ว่า คนเข้าถึง"ทรัพยากร"ได้ไม่เท่ากัน เช่นมีที่ดินมาก - น้อย หรือไม่มี มีทุนทรัพย์ มีปัจจัยการผลิตอื่นๆ แต่ทรัพยากรมีความหมายกว้าง เพราะนอกจากทรัพยากรทางเศรษฐกิจแล้ว ยังมีทรัพยากรทางสังคมและการเมือง รวมทั้งทรัพยากรทางวัฒนธรรมด้วย เช่นเส้นสาย ความรู้ เกียรติยศ ตำแหน่งทางการเมืองหรือการปกครอง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นทรัพยากรเช่นเดียวกันทั้งสิ้น เพราะอาจนำมาใช้ประโยชน์ในการผลิตได้ทั้งหมดเหมือนกัน

๒) ข) คนทั้งสองฝ่ายต่างก็สร้างความสัมพันธ์กันในลักษณะหนึ่ง เป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้คนต่ำกว่าหรือเข้าถึงทรัพยากรได้น้อยกว่าสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้น ในขณะที่เดียวกันคนที่สูงกว่าหรือเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่าก็ได้รับ "การรับใช้" บ้าง ได้แรงงานบ้าง ได้บริวารหรือโอกาสที่จะแสดงบารมีบ้าง ฯลฯ เกิดเป็นคู่ความสัมพันธ์ที่เราอาจเรียกว่า "ลูกพี่ - ลูกน้อง" , "เจ้าพ่อ - บริวาร" , "นาย - โพร" , "เจ้า - ข้า" , "หัวคะแนน - ชาวบ้าน" , "หลงจู้ - ลูกไร่" , "เถ้าแก่ - ลูกหนี้" , "นายหัว - กุลี" , "ผู้ใหญ่ - ผู้น้อย" และอื่นๆ

ความสัมพันธ์แบบนี้เรียกว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

๓) ค) ถึงแม้ว่ามีชื่อว่า "อุปถัมภ์" แต่จะเห็นได้ว่าไม่ใช่การให้เปล่า หากเป็นการแลกเปลี่ยนกัน นั่นก็คือฝ่ายที่มาขอพึ่งต้องการโอกาสที่จะเข้าถึงทรัพยากรมากขึ้น เช่นขอยืมเงิน , ได้รับการคุ้มครองปกป้องจากอำนาจอื่น เช่นอำนาจรัฐหรืออำนาจของเจ้าพ่อเอง , เป็นช่องทางให้ได้ส่ง

พืชผลสู่ตลาด , เข้าที่ดิน ฯลฯ ในขณะที่ฝ่ายซึ่งสูงกว่าหรือเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่าก็ได้ถูกน้อง
บริวาร แรงงานหรือคะแนนเสียงกลับคืนมา

จะเห็นได้ว่าการแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นั้น ฝ่ายที่เข้าไปสู่การแลกเปลี่ยนไม่
รู้แน่ชัดว่าจะแลกเปลี่ยนอะไรกับอะไร หรือรู้ได้ก็แต่พอเลาๆ เท่านั้น ฉะนั้นจึงไม่อาจประเมินได้ว่าควรแลกเปลี่ยน
หรือไม่ควรแลกเปลี่ยน คุ่ม ไม่คุ่ม

การแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงแตกต่างจากการแลกเปลี่ยนในความ "สัมพันธ์
เชิงพาณิชย์" หรือ "ความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญา" เพราะคู่แลกเปลี่ยนรู้อย่างแน่ชัดว่าจะเอาอะไร
ไปแลกเปลี่ยนอะไร สามารถประเมินได้ว่าจะแลกเปลี่ยนหรือไม่แลกเปลี่ยน ในขณะที่คู่แลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์เชิง
อุปถัมภ์จะตัดสินใจแลกเปลี่ยนหรือไม่แลกเปลี่ยนโดยเสรีไม่ได้

เสรีภาพในการเลือกที่จะแลกเปลี่ยนหรือไม่แลกเปลี่ยนนี้เป็นลักษณะเด่นในความสัมพันธ์เชิงพันธะ
สัญญาหรือเชิงพาณิชย์ และความรู้เสรีภาพในการเลือกเป็นลักษณะเด่นของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์
โดยเฉพาะฝ่ายผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ยังมีเสรีภาพที่จะเลือกลงไปอีก เพราะมีความจำเป็นจะต้องได้ทรัพยากร
เพื่อการดำรงชีวิต

๔) ง) ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์รอบด้าน หมายความว่าไม่ได้มีอยู่
เฉพาะเมื่อแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการกันเท่านั้น แต่รวมไปถึงชีวิตและจิตใจของทั้งสองฝ่ายด้วย เช่น
ฝ่ายที่อยู่ใต้การอุปถัมภ์ก็คิดว่าผู้อุปถัมภ์มี "บุญคุณ" ฝ่ายอุปถัมภ์ก็คิดว่าตนให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่
ผู้น้อยซึ่งเป็นผู้มาขอพึ่งบุญของตัว มีแบบปฏิบัติที่ค่อนข้างแน่นอนว่าทั้งสองฝ่ายต้องประพฤติต่อกัน
อย่างไร เช่นมีความเคารพนบถนอบตามควร หรือในทางกลับกันก็ให้ความอุปการะตามควร เป็นต้น เหตุ
ฉะนั้นส่วนใหญ่ของความสัมพันธ์ลักษณะนี้จึงมักเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล แต่ก็ไม่แน่
เสมอไป เพราะอาจพัฒนาไปสู่ระบบที่ไม่สัมพันธ์โดยตรง หากผ่านหัวหน้าคะแนนหรือผ่านมูลนายหลายชั้น
ก็ได้

นอกจากเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคลแล้ว ก็ยังเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะ
ถาวรอีกด้วยกล่าวคือไม่ได้มีความสัมพันธ์ในช่วงสั้นๆ เหมือนเราซื้อสินค้ากับร้านเท่านั้น อันเป็น
ความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ แต่ความสัมพันธ์นั้นมีความคงทนถาวร

๕) อย่างไรก็ตาม ความรอบด้านและความถาวรของความสัมพันธ์นี้ยังขึ้นอยู่กับสิ่งที่ทั้งสอง
ฝ่ายแลกเปลี่ยนกันด้วย ในบางสถานการณ์ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีความรอบด้านมาก เช่นใน
ชุมชนเล็กๆ ที่ปิดคือไม่ค่อยได้ติดต่อกับภายนอก ผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์จำเป็นต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์ในเรื่องต่างๆ
มากมาย ทั้งเข้าที่ดิน ยืมเงิน พึ่งอำนาจให้ช่วยปกป้องจากผู้ร้าย ในขณะที่ผู้อุปถัมภ์ก็ได้ดูแลผู้
อุปถัมภ์เกือบทุกเรื่องในการดำเนินชีวิต ความรอบด้านเช่นนี้จะมีผลให้มีความสัมพันธ์ทางจิตใจสูง และ
ความสัมพันธ์มีลักษณะถาวรสูงด้วย คือไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง

แต่ในทางตรงกันข้าม ในสถานการณ์ที่การแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีจำกัด เฉพาะด้าน เช่น ขอพึ่งบารมีในการฝากเข้าทำงาน ขอให้ช่วยวิ่งเต้นด้านคดีความ หรือขอกู้เงินเป็นบางครั้ง , ความสัมพันธ์เช่นนี้ก็มีลักษณะรอบด้านน้อย และไม่คงทนถาวร

๖) ความสัมพันธ์แต่ละชนิดย่อมมี “อุดมการณ์” ที่สอดคล้องกับเงื่อนไขความสัมพันธ์ของตนเอง เช่นความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ย่อมส่งเสริมความซื่อสัตย์ ความเคารพในทรัพย์สินส่วนบุคคล การต่อรองและเสรีภาพ ปัจเจกนิยม ฯลฯ อุดมการณ์ของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์คือความรู้สำนึกในบุญคุณ ความรู้จักเด็กรู้จักผู้ใหญ่ ไม่ซีกไม่ไปจัดไม่ชุก รู้ที่ต่ำที่สูง ความเป็นรุ่มโพธิ์รุ่มไทร ความเป็นผู้ใหญ่ ความโอบอ้อมอารี ฯลฯ

ในวัฒนธรรมแบบแผนของไทยซึ่งสืบทอดมาจากอดีต อุดมการณ์เช่นนี้ได้รับการตอกย้ำอยู่เสมอ ดังปรากฏในวรรณคดี การแสดง และพิธีกรรมต่างๆ

๗) เนื่องจากที่ไหน ๆ ก็เปิดโอกาสให้คนเข้าถึงทรัพยากรได้ไม่เท่าเทียมกัน หรือให้คนมีสภาพแตกต่างกัน ฉะนั้นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่มีในทุกสังคม และทุกสมัย เช่น ฝรั่งซึ่งประจบนายก็มีเยอะไป แต่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์หลักในสังคมไทย ไม่เหมือนในบางสังคมที่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ย่อยๆ ที่เกิดเป็นบางกรณี ในขณะที่ความสัมพันธ์หลักของเขาเป็นความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญา (กฎหมาย , สัญญา , การแลกเปลี่ยนเชิงพาณิชย์)

๘) เหตุที่เราคิดว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์หลักในสังคมไทย อย่างน้อยก็นับตั้งแต่โบราณมาจนเมื่อไม่นานมานี้ ก็เพราะเมื่อนักสังคมศาสตร์นำเอาความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ไปวิเคราะห์สังคมก็ปรากฏว่า สามารถใช้เป็นเครื่องมืออธิบายสังคมไทยได้ลงตัวดี เหตุฉะนั้นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงเป็นเครื่องมือที่ดีในการอธิบายสังคมไทย

๙) ดังได้กล่าวแล้วว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ของคนที่ไม่เท่าเทียมกัน ฉะนั้นโครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์คือความสัมพันธ์ในแนวตั้งเสมอ คือบนลงล่าง และล่างขึ้นบน

รูปแบบของความสัมพันธ์นี้มีสองรูปแบบ คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้ใต้อุปถัมภ์โดยตรง รวมทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกันเป็นกลุ่มอุปถัมภ์หนึ่ง (เขียนรูปให้ดู)

แต่ในกลุ่มอุปถัมภ์บางชนิดอาจรวมเอาคนไว้ในนั้นมาก ทำให้นายไม่อาจสัมพันธ์ส่วนบุคคลกับไพร่หรือลูกน้องได้ทุกคน ในกรณีนี้ก็อาจมีกลุ่มอุปถัมภ์ย่อยที่มีความสัมพันธ์ส่วนบุคคลภายในหลายกลุ่ม โดยที่หัวหน้ากลุ่มย่อยเหล่านี้สร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับนายใหญ่ กลายเป็นโครงสร้างขนาดใหญ่ที่รวมเอากลุ่มอุปถัมภ์ย่อยไว้ภายในทั้งหมด รูปแบบเช่นนี้คือโครงสร้างสังคมไทยโบราณนั่นเอง (เขียนรูปให้ดู)

ในการทำงานเดียวกัน ผู้อุปถัมภ์อาจอาศัยคนกลาง และเครือข่ายของคนกลางเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ลงไปถึงผู้ได้อุปถัมภ์ก็ได้ เช่นระบบห้วคະແນนທີ່ແຈກของหรือเงินให้แก่ นักการเมือง เป็นต้น

๑๐) ในเมืองไทยสมัยโบราณ เราอาจอธิบายโครงสร้างของสังคมไทยได้ว่าวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ความเข้มข้นอาจแตกต่างกันในบางท้องที่ บางสมัย หรือบางกรณีก็ได้ แต่เราอาจใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นเครื่องมืออธิบายได้โดยทั่วไป

ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เห็นได้ถนัดชัดเจนดีเมื่อนำมาวิเคราะห์โครงสร้างสังคมของภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งเป็นที่ตั้งของราชอาณาจักรอยุธยา(และสืบต่อมาสู่รัตนโกสินทร์)

๑๑) ในสังคมไทยโบราณ อาจแบ่งประชาชนออกได้เป็นสองกลุ่มคือมูลนายและไพร่ มูลนายคือคนที่ใกล้ชิดกับอำนาจการเมืองของแผ่นดินมากกว่าคนทั่วไป ได้รับแต่งตั้งให้มีตำแหน่งในราชการ มีอำนาจในการควบคุมไพร่ทำงานให้หลวง หรือทำงานให้แก่ตนเอง ส่วนประชาชนทั่วไปเป็นไพร่ ถูกกำหนดให้สังกัดอยู่กับมูลนายต่าง ๆ กัน ต้องถูกเกณฑ์ไปใช้งานตามคำสั่ง ในขณะที่พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้อุปถัมภ์ใหญ่สุด โดยมีมูลนายซึ่งคุมกลุ่มอุปถัมภ์ของตัวให้ความจงรักภักดี

นี่เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ แต่ความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการก็เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เช่นเดียวกัน โดยที่ผู้ซึ่งเข้าไม่ถึงทรัพยากรพวก "ฟากตัว" กับผู้ใหญ่ที่เข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่า ถือตัวว่าอยู่ในสังกัดของกลุ่มอุปถัมภ์ที่ตัวไปฟากตัวเอาไว้

๑๒) ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่เกิดในประเทศไทย ทำให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เปลี่ยนแปลงไป หรืออาจเป็นไปได้ว่ากำลังสลายตัวไป โดยที่มีความสัมพันธ์เชิงอื่นเข้ามาแทนที่ เช่น เชิงชนชั้น , เชิงพาณิชย์หรือเชิงพันธะสัญญา . เชิงประชาธิปไตย ฯลฯ แล้วแต่ว่าจะใช้อะไรเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์สังคมได้ดีกว่ากัน

แนวทางการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นั้นอาจกล่าวกว้างๆได้ว่า การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์นี้แคบลง มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนเฉพาะเรื่องมากกว่า เช่น การซื้อคະແນนเสียง การประจบนายเพื่อให้ได้สองชั้น การกู้ยืมเงินเพื่อลงทุนแลกกับการขายพืชผลการเกษตรให้ การวิ่งเต้นเพื่อให้ได้งบประมาณของประเทศ เป็นต้น

ผลจากการนี้ทำให้ความสัมพันธ์ไม่มีความรอบด้าน และไม่มีความถาวร เป็นความสัมพันธ์เพื่อแลกเปลี่ยนเท่านั้น เมื่อเสร็จสิ้นไปแล้วก็อาจไม่ผูกความสัมพันธ์นั้นไว้อีกต่อไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ การแลกเปลี่ยนจึงเอียงไปข้างการแลกเปลี่ยนทางวัตถุมากกว่าจิตใจ ผู้กู้เงินในตลาดเงินกู้ที่เปิดมากขึ้น ไม่จำเป็นต้องรู้สึกเป็นเจ้าของบุญคุณกับตน ในขณะที่เจ้าหนี้ไม่รู้สึกว่ามีภาระในการอุปถัมภ์ลูกหนี้มากไปกว่าการให้เงินกู้และเก็บดอก หรือคนใช้ในบ้านเรือนได้รับการปรนเปรอทางวัตถุมาก เช่นที่วี กางเกงยีน แต่ไม่ค่อยได้รับการผูกพันทางจิตใจ นอกจากนี้ตลาดงานคนใช้ก็มีกว้าง ไม่จำเป็นต้องอาศัยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เพื่อเข้าถึงแหล่งจ้างงาน เป็นต้น

มีเหตุผลหลายอย่างที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนี้ แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือการขยายตัวของสังคมและเศรษฐกิจสมัยใหม่นั้นเอง ทำให้การผูกขาดทรัพยากรทำได้ยากขึ้น ความจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรจากภายนอกมีมากขึ้น เช่นการเข้าถึงงบประมาณแผ่นดินทำได้โดยผ่านตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ผู้ประกอบการต้องแข่งขันกันเอง ซึ่งก็คือความสัมพันธ์ในแนวราบนั่นเอง จึงบ่อนทำลายความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แนวตั้งลง

๑๓) มีปรากฏการณ์ทางสังคมในปัจจุบันหลายอย่างที่อาจวิเคราะห์ได้ด้วยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เช่น การปลูกพืชไร่ ต้องอาศัยทุน ได้ทุนจากผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่น ตอบแทนด้วยการขายพืชไร่ให้ ทำให้การรับซื้อพืชไร่ไม่ต้องแข่งขัน ทำให้ตลาดเสรีไม่ทำงาน แม้โดยทางกฎหมายอาจขายคนอื่นแล้วเอาเงินไปใช้หนี้แทนก็ได้ แต่จะไม่มีควมมั่นคงปลอดภัยในชีวิตอีก เพราะเจ้าพ่อเป็นที่พึ่งมากกว่าให้ยืมเงิน การขยายตัวของการปลูกพืชไร่ และการเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ให้แก่พืชไร่นับตั้งแต่หลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ ในประเทศไทยล้วนอาศัยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทั้งสิ้น

การหาเสียงเลือกตั้ง ระบบหัวคะแนน , หัวคะแนนอ้างเสมอว่าตนเป็นผู้แทนของผู้แทน , การแสดงมิตรจิตมิตรใจกับชาวบ้าน , และการ “ซื้อ” เสียง ตลอดจนการที่ ส.ส. ในพื้นที่ให้ความช่วยเหลือชาวบ้าน เช่นมอบเครื่องเสียง , เครื่องครัว , ให้แก่ชุมชนไว้ใช้ หรือการให้น้ำดื่มและน้ำแข็ง และเต็นท์ในงานศพ เป็นต้น

พรรคการเมือง ประกอบด้วยกลุ่มอุปถัมภ์จำนวนมากในแต่ละพรรค หรือที่เรียกว่ามีหลายสาย หัวหน้าของกลุ่มหรือสายให้เงินช่วยเหลือผู้สมัคร ส.ส. จนได้รับเลือกตั้ง ทั้งเมื่อเป็น ส.ส. ก็อาจได้รับความช่วยเหลือด้านการเงินและสัมปทานจากรัฐหรือผลประโยชน์อื่นๆ โดยผ่านหัวหน้าสายที่เป็นรัฐมนตรี ก็เป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อีกอย่างหนึ่ง

ระบบราชการ แม้ว่าความสัมพันธ์ในระบบราชการเป็นแนวตั้ง แต่ไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงบังคับบัญชา อย่างไรก็ตาม ข้าราชการก็ยังอาศัยการสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ส่วนตัวกัน เช่นเข้าสวามิภักดิ์กับนายเพื่อให้ได้บำนาญ ความชอบหรือได้เข้าถึงงบประมาณประจำหน่วยงาน แลกเปลี่ยนกับการให้ความจงรักภักดี คอยกีดกันหรือต่อสู้กับข้าราชการอื่นที่ไม่ลงหัวให้กับนายหรือตั้งตัวเป็นศัตรูกับนาย เป็นต้น จึงมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ซ่อนอยู่กับความสัมพันธ์เชิงบังคับบัญชาในระบบราชการ

๑๔) แต่ขอให้สังเกตด้วยว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ยกตัวอย่างข้างต้นนี้ มีลักษณะเปราะบางลง เช่นเป็นการแลกเปลี่ยนทางวัตถุมากกว่าจิตใจ จึงขาดความถาวร ข้าราชการที่เกษียณอายุไปแล้วลูกน้องก็มักจะทิ้งเพราะต้องไปสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับนายใหม่ นักการเมืองอาจเปลี่ยนพรรคและเปลี่ยนสายได้ ถ้ามีผลประโยชน์ใหญ่กว่ามาล่อ

ทั้งนี้เพราะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในสังคมไทยดังที่ได้กล่าวแล้ว

๑๕) แต่ในขณะที่เดียวกัน เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่ามีปรากฏการณ์อีกหลายอย่างในสังคมไทย ทุกวันนี้ที่ไม่อาจวิเคราะห์หรืออธิบายด้วยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้ หรืออย่างน้อยก็ไม่อาจอธิบายได้ ทั้งหมด เช่นการขยายตัวของธุรกิจค้าปลีกขนาดใหญ่ ทำลายลูกน้องหรือพันธมิตรของผู้ค้าระดับล่างลงไปหมดเป็นต้น หรือในกรณีที่ชาวบ้านตัดสินใจเลือกผู้สมัคร ส.ส. ที่ให้เงินสูงสุด การแลกเปลี่ยนเช่นนี้ กลายเป็นการแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญาไปแล้ว แม้แต่ ส.ส. ที่มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับชาวบ้านมาเป็นเวลานาน ก็มักต้องหาหลักประกันว่าชาวบ้านที่ได้รับแจกเงินไปจะลงคะแนนให้ตน เช่นการทุจริตระดับหน่วยเลือกตั้งตลอดจนการซื้อบัตรประชาชนเป็นต้น

ปัญหาที่น่าสนใจก็คือ เรายังสามารถใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อธิบายสังคมไทยปัจจุบัน ได้มากน้อยแค่ไหน ? หรืออาจถามอีกอย่างหนึ่งก็ได้ว่าความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ยังเป็นความสัมพันธ์หลักของสังคมไทยหรือไม่ ? เป็นความสัมพันธ์หลักใน “ชนชั้น” อะไร ในเงื่อนไขอะไร ในสถานการณ์ อย่างไร ในเรื่องอะไร ?

๑๖) ในขณะที่เดียวกันอุดมการณ์ประชาธิปไตย และความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์หรือตลาด ขยายตัวในสังคมไทยอย่างรวดเร็ว อุดมการณ์ประชาธิปไตยไม่อาจยอมรับความสัมพันธ์ในแนวตั้ง เช่นนั้นได้ และตลาดไม่อาจทำงานตามกลไกของมันได้ในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

นอกจากนี้สังคมเองก็ประสบความสำเร็จที่จะเข้าไปควบคุมทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวมมากขึ้น เช่นการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อจะได้มีอำนาจในการจัดการป่าของตนเอง ทำให้การผูกขาดทรัพยากร นับวันก็จะเกิดขึ้นได้ยาก แม้ว่าคนยังเข้าถึงทรัพยากรได้ไม่เท่าเทียมกัน แต่การจะเข้าถึงทรัพยากรเพิ่มขึ้นอาจใช้ความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญา อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้ดีกว่าใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ตามกลไกของมันได้ในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์